

Pohjois-Suomen murteiden suosanastosta

Mire words in the dialects of northern Finland

Kirsti Aapala & Kaisu Aapala

Kirsti Aapala, Research Institute for the Languages of Finland, Sörnäisten rantatie 25, FIN-00500 Helsinki, Finland (e-mail kirsti.aapala@domlang.fi)

Kaisu Aapala, Finnish Environment Institute, P.O. Box 140, FIN-00251 Helsinki, Finland

Nineteen words, describing different types of mires and morphological and topographical features in mires, used in the dialects of northern Finland, are described in this article. Several of these words have been adopted from the indigenous Sami people, who live in the northernmost part of Finland, Sweden and Norway. Best known of these Sami words are *aapa* and *palsa*, which are internationally used mire terms.

Key words: dialect, loan words, mire words, North-Finland, Sami language

JOHDANTO

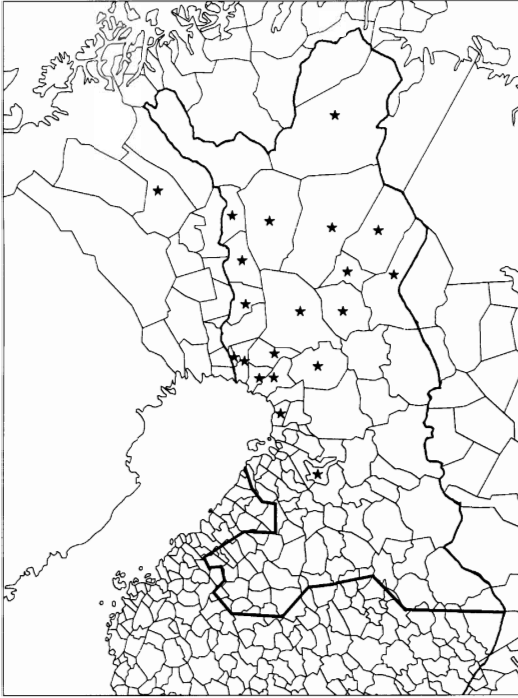
Nykyinen yleiskieli perustuu suurelta osin kansanmurteisiin. Kielitieteilijät jakavat suomen kielen murteet itäisiin ja läntisiin, joiden eriytyminen on peräisin parintuhannen vuoden takaa (Itkonen 1980). Itä- ja länsimurteet jaetaan edelleen pienempiin alaryhmiin, jolloin itämurteisiin kuuluvat ns. kaakkoismurteet ja savolaismurteet. Länsimurteita puhutaan puolestaan Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Kymenlaaksossa, Pohjanmaalla, Peräpohjolassa, Ruotsin puolella Länsipohjassa sekä Ruijassa. Nykyisen Lapin läänin alueelta vain Posio kuuluu itämurteisiin.

Asutuksen monilähtöisyys on jättänyt jälkensä peräpohjalaisiin murteisiin. Ne ovat syntyneet sekaantumalla niin läntisistä kuin karjalaisista aineksista sekä myöhemmästä savolaiskerrostumasta (Leskinen 1981). Etenkin sanastossa näkyy saamen kielen vaikutus, mutta lainoja on tullut myös ruotsista ja venäjistä. Pohjoisimman Suomen sanaston erityispiirteenä on nimenomaan melkoisen suuri saamelaisien lainojen määrä, joka kertoo pit-

kään jatkuneesta keskinäisestä kanssakäymisestä — lainoja on kulkeutunut myös suomesta saameen. Monet saamesta saaduista lainoista liittyvät luontoon. Kun suomalainen uudisasutus aikoinaan vähitellen levittäytyi pohjoisemmaksi, tarvitsivat tulijat uusia sanoja kuvaamaan ympäristöä, joka poikkesi pinnanmuodoiltaan ja kasvillisuudeltaan entisistä kotiseuduista. Saamelaisilla naapureilla oli jo olemassa tarkoituksenmukainen ja monipuolinen ympäristöä kuvaava sanasto, joten lainatut sanat vain mukautettiin oman kielen äänne- ja muotojärjestelmään.

Useimmat saamesta lainatuista sanoista ovat jääneet pohjoisimman Suomen murteisiin, mutta osa niistä on, lähinnä kirjallisuuden kautta, löytänyt tiensä kirjakeleeseen saakka. Tällaisia ovat esimerkiksi *kiiruna*, *piekana*, *mursu*, *naali*, *tunturi* ja *vuono*. Jotkut lainoista on hyväksytty eri tieteenalojen termeiksi, niin kuin esimerkiksi tässä artikkelissa käsiteltävät muutamat suosanat, jotka ovat kotiutuneet suotieteeseen.

Suomen maapinta-alasta noin kolmannes on soita, ja Lapin läänissä soiden osuus vaihtelee

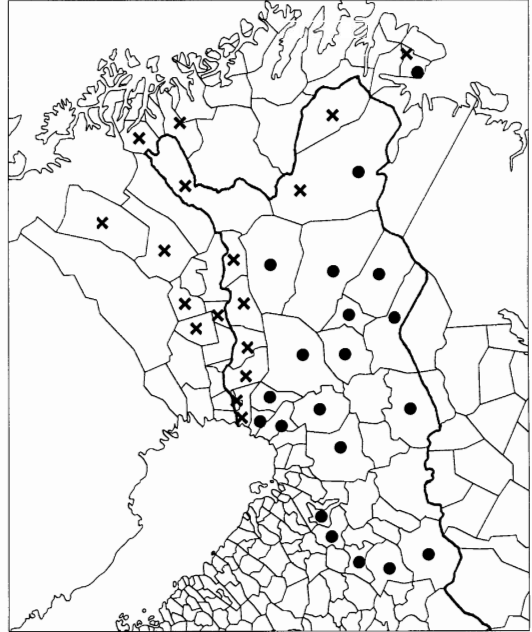
Kuva 1. Sanan *aapa* (★ 'laaja, puuton suo') levikki Pohjois-Suomen murteissa. Aapasuovyöhykkeen raja Ruuhijärven (1988) mukaan.

Fig. 1. The distribution of word 'aapa' (★ 'large, treeless mire') in the dialects of northern Finland. The *aapamire* zone according to Ruuhijärvi (1988).

10:stä 60%:iin. Eniten soita on Keski-Lapissa. Soiden runsauden näkee jo vilkaisemalla karttaa, ja silloin ulkopaikkakuntalainen luultavasti kiinnittää huomionsa myös soiden nimitykseen. Nimien perusosana ei juuri esiinny sana *suo*, sillä erityyppisille soille on annettu omat nimityksensä. Monet näistä paikannimistön suosanoista ovat saamelaisperäisiä. Artikkelissa käsitellään pariakymmentä sanaa, niiden alkuperää ja levinneisyyttä suomen murteissa. Sanat on poimittu lähinnä Pohjois-Suomen paikannimistöstä. Tiedot sanojen levikeistä ja merkityksistä murteissa on pääosin koottu Suomen murteiden sana-arkistosta (SMSA) ja Nimiarkiston kokoelmista (NA). Nimityksellä Pohjois-Suomi tarkoitetaan artikkelissa Lapin läänin aluetta.

SUOT

Sanaa *suo* on vanhastaan käytetty varsin harvoin pohjoisimmassa osassa maata. Muualla maassa se

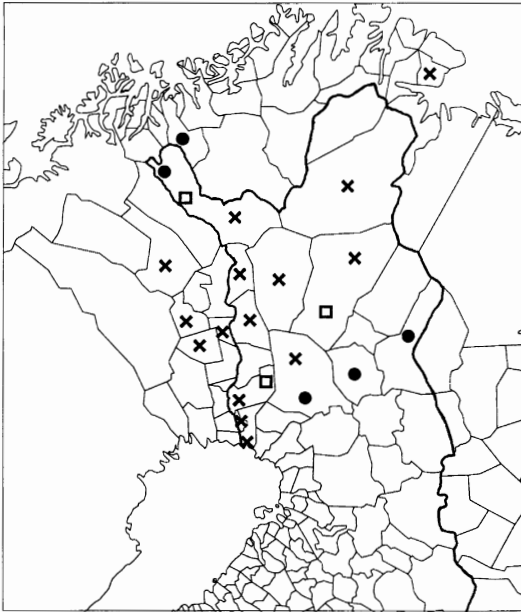

Kuva 2. Sanojen *jänkä* (●) ja *jäkkä* (✕) levikki Pohjois-Suomen murteissa.

Fig. 2. The distribution of words 'jänkä' (●) and 'jäkkä' (✕) in the dialects of northern Finland.

sen sijaan on yleinen, ja sitä käytetään jo 1580-luvulta peräisin olevissa kirjallisissa lähteissä. Sana *suo* tunnetaan myös muissa itämerensuomalaisissa kielissä.

Aapa ja *jänkä* (Kuvat 1 ja 2) ovat yleisimmät pohjoisessa käytettävät soiden nimitykset. *Aapa* on laaja, yleensä puuton suo. Paikallisten asukkaiden mukaan »*se on semmonen, että siellä kasvaa hilla*» (NA Sodankylä Markku Varis 1987). Aavoilta, kuten miltei kaikilta vähänkin kulkukelpoisilta soilta, on käyty tekemässä heinää talven varaksi: »*Käytihän sitä ennen aavalta heinääki niittämässä vaikka ei se häviä ollu*» (SMSA Salla Tellervo Alatalo 1965). *Aapa* on lainattu suomen kieleen saamesta. Pohjoissaamassa, joka on puhujamäärältään suurin saamen kielistä, sana kuuluu nykyortografian mukaan *áhpí*. Sana tunnetaan laajalti saamen kielissä, ja sitä käytetään siellä paitsi suoterminä myös 'ulappaa' tarkoittamassa kuten suomessakin (SSA 1 1992). *Aapa* on yksi niistä suomen kielen suosanoista, joka on sellaisenaan otettu kansainväliseen käyttöön; tällöin sillä tarkoitetaan pohjoisen minerotrofisia suoyhdistymiä.

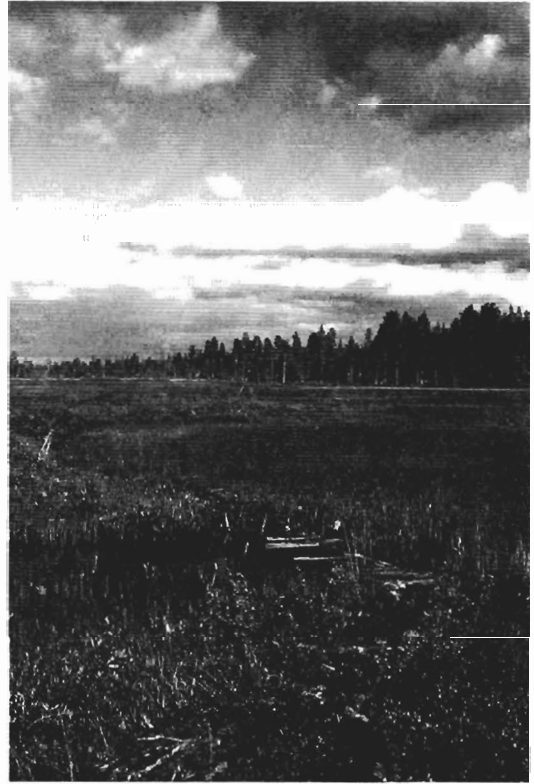
Kuva 3. Sanojen *vuoma* (✱ 'suo, jänkä', ● 'alava maa, notkelma, laakso') ja *uoma* (□ 'suo') levikki Pohjois-Suomen murteissa.

Fig. 3. The distribution of words 'vuoma' (✱ 'mire', ● 'low-land valley') and *uoma* (□ 'mire') in the dialects of northern Finland.

Jänkä (Länsipohjassa *jänkkä*) on myös laina saamesta (vrt. pohjoissaamen *jeaggi*), ja sitä kautta sanan juuret ulottuvat sekä ajallisesti että maantieteellisesti vielä kauemmas: saamen sanalla on vastineita suomen etäasukielissä komissa (eli syrjäissä), mansissa (eli vogulissa) ja hantissa (eli ostjakissa). Komissa ja mansissa sana tarkoittaa erilaisia soita ja rämeitä, hantissa pientä suolampea. Suomesta sana puolestaan on kulkeutunut edelleen venäjän murteisiin (SSA I 1992).

Jängän merkityksen määrittely onkin sitten ongelmallisempaa. Sanakirjoissa tyydytään usein lyhyesti toteamaan sen tarkoittavan suota tai rämettä; tieteellistä määritelmää *jängälle* ei ole. Pohjois-Suomen murteissa *jänkkää* käytetään usein suon yleisnimityksenä; on sanottukin, että kun etelästä päin tuleva kuulee puhuttavan *jängästä*, hän arvelee jo oltavan Lapissa, kun suokin on muuttunut *jängäksi* (SMSA).

Kolmas saamesta lainattu yleinen pohjoissuomalainen suon nimitys on *vuoma* (pohjoissaamen *vuopmi*), joka tarkoittaa paitsi laajaa, aukeaa suota myös alavaa maata, notkelmaa tai laaksoa (Kuvat

Kuva 4. *Vuoma* on saamesta lainattu yleinen pohjoissuomalainen suon nimitys. Ahvenvuoma, Kittilä. Kuva Kaisu Aapala.

Fig. 4. Ahvenvuoma-mire in Kittilä, northern Finland. Photo Kaisu Aapala.

3 ja 4). Jälkimmäinen merkitys tunnetaan lainanantajatahollakin sen lisäksi, että se merkitsee siellä myös metsämaata, saloa tai kivieliötä (SKES 6 1978). Suohon sanan ovat liittäneet siis vasta suomea puhuvat pohjoisen asukkaat. L. I. Itkonen kuvaa perusteellisesti *vuoman* kahta merkitystä. Ensimmäkin *vuoma* on »jokseenkin aukea, pitkä ja pituuteen verraten useimmiten suhteellisesti kapea suo eli jänkkä, jonka silmiinpistävimpänä kasvillisuutena ovat eri *Carex*-lajit». Toiseksi »tunturiylätasangon vastakohtana *vuoma* Luoteis-Enontekiöllä (Käsivarressa) merkitsee paikallisina vedenjakajina olevien tunturijonojen välistä pitkää laaksoaluetta, jolla kasvaa metsääkin ja jossa on jos min-käläista maastoa (*jänkiä*, vaaroja, tavallisesti keskusjoki sivuvesistöineen jne.); tällaisia vuomia, joista isoimmat ovat 4 pnk pitkiä ja suupuolesta 1 pnk leveitä, ovat esim. Siilos-, Poro-, Romma-

Toris- ym. vuomat» (SMSA 1914–1926). Paikoin Pohjois-Suomessa käytetään myös v:ttöntä muotoa *uoma*.

Itä- ja Pohjois-Lapissa käytetään pitkästä, kapeasta suosta nimitystä *vuotso*. Parhaiten se tunnetaan kaiketi Sodankylän kunnan pohjoisosassa sijaitsevan kylän nimenä. Kittilästä v. 1903 olevan tiedon mukaan sana on siellä asussa *vuotsu*. Myös v:ttömän muodon *uotso* on Anna Isoniemi v. 1931 merkinnyt muistiin Kittilästä, mutta sen sanotaan merkitsevän ennemminkin jonkinlaista alavampaa kahden kangasmaan välistä paikkaa — kosteita-han tällaisetkin maastonkohdat tosin usein ovat. Kittilässä ovat mm. *Uotsonkuru* ja *Homevuotso* (SMSA). *Vuotso* on niin ikään lainaa saamesta, ja erityisen lähellä merkitykseltään on inarinsaamen sana *vuáčču*, joka tarkoittaa pitkää, kapeaa suota tai lahtea (SKES 6 1978).

Rimpi tunnetaan laajalti maan itä- ja pohjoisosien murteissa: Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Savossa, Kainuussa, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Lapissa. *Rimpi* on toisaalta vetelä, vaikeakulkuinen ja puuton suo, toisaalta sillä tarkoitetaan murteissa myös vetistä, upottavaa kohtaa suolla, suonsilmäkettä. Iin, Utajärven ja Muhoksen seuduilla *rimpi* on suolla oleva rahkamätäs. Ala-Satakunnassa ja Etelä-Hämeessä tunnetaan vetelää suota tai suonsilmäkettä tarkoittava variantti *rimmi*. Kainuussa sekä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla on käytössä niin ikään samamerkityksinen johdos *rimmikko*. Karjalan kielen pohjoismurteessa esiintyy myös hetteikköistä, puutonta suota tarkoittava sana *rimpi*, joka on luultavasti lainattu suomen kielestä. Samoin Ruotsissa Norbottenin läänissä ja Norjassa Nordlandin läänissä puhuttavaan luulajansaameen hyllyvää suota tarkoittava sana on lainattu suomesta (SKES 3 1962, SSA 3 käsikirj.).

Äännteellisesti läheinen sanalle *rimpi* on *riipi*, joka tunnetaan Länsipohjassa. Ainakin Ylitorniolla, Kolarissa ja Muoniossa sen sanotaan tarkoittavan suolampea, joka voi olla ns. umpilampikin. Usein tällaisen lammen rannat ovat soistuneita ja upottavia. Rovaniemen Hirvaan kylän *Mustiriipi*-nimisellä lammella »on nil levärannakki ettei siihen pääse lähele jalakamieskhän» (NA Irma Naukkarinen 1969). Ruotsin puolen Parakasta on vuodelta 1938 seuraava selitys: »*Riivissä, se om päällä vähästä maan kennettä siinä päällä mutta järvi siel on alla. Ja ku vetevä aik on siin on vesi*

niinku järvessä.» Vittangissa taas *riipi* on suonsilmäke. L. I. Itkonen on kirjannut Enontekiöltä 1910-luvulla sanan muodossa *riivi* ja selittänyt sen merkitykseksi 'jänkälammikko, rimpi' (SMSA). Sanojen *rimpi* ja *riipi* on arveltu kuuluvan etymologisesti toistensa yhteyteen (SKES 3 1962); ainakin merkitysten kannalta se tuntuisi mahdolliselta, mikäli sanojen merkitykset eivät myöhemmin ole sotkeutuneet toisiinsa. *Riipi* esiintyy monissa paikannimissä. Esimerkiksi Sodankylässä on kylä nimeltä *Riipi*, joka sijaitsee *Riipijärven* rannalla *Riipivaaran* laidassa. Sukunimenä *Riipi* on kylässä hyvin yleinen (NA Eero Kiviniemi 1960). Etenkin Länsipohjassa sekä idempänä Kittilässä, Sodankylässä ja Rovaniemellä saakka on lukuisia pieniä *-riipi*-kantaisia lampia ja järviä.

Suomen soista suuri osa luokitellaan kuuluviksi rämeisiin. *Räme* onkin sanana tunnettu ja käytössä miltei koko maan murteissa; Pohjois-Suomessa sanaa kuitenkin on vanhastaan käytetty lähinnä vain lännessä. Näin esimerkiksi Kittilässä »*son semmonen tiheä männikköräme se Raitiläräme*» (Jalmari Tammela 1965). Yleisemmin pohjoisessa aina Muhosta ja Kainuuta myöten on käytetty *räme*-sanana johdosta *rämeä* tai *rämiä*. Sallassa »*puutärskiä kasvaa siellä rämiällä*» (Iikka Kaakinen 1934), ja Sallassa on myös *Rämiäjänkä*-niminen suo. Myös karjalan kielessä on samanmerkityksinen *räme* (SMSA, SKES 4 1969).

Letto on yleinen suon nimitys etenkin Hämeessä, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla, mutta toisaalta se tunnetaan myös osassa Peräpohjaa (Tervolassa, Rovaniemellä, Kemijärvellä ja Kittilässä) sekä paikoin Tornionjokivarressa. Sana lienee alkuaan nimenomaan hämäläinen, mutta on sittemmin levinnyt laajemmalle, Tornion ja Kemijärven alueille todennäköisesti varsin myöhään. Suoterminä *letto* tarkoittaa murteissa toisaalta suota tai yleensä vetelää, pehmeää aluetta, toisaalta upottavaa paikkaa suossa tai sitten kelluvaa sammalkerrosta järven tai joen rannassa tai suonsilmäkkeessä. Sanalla ei ole vastineita sukukielissä eikä myöskään laina-alkuperää ole pystytty osoittamaan. Tuomi (1973) yhdistääkin *leton* verbiin *lentää*. Hän huomauttaa, ettei kyseisen verbin liittyminen *letolle* ominaisiin tarkoitteisiin ole harvinaista ja mainitsee esimerkkinä ainakin Kittilästä muistiinpannun kantamatonta suota merkitsevän appellatiivin *lontorimpi*. Samoin mm. ruotsin *flyga* 'lentää' ja *flyta* 'kellua', jotka ovat saman ger-

maanisen kannan johdoksia, osoittavat, kuinka läheisiä lentäminen ja kelluminen ovat merkitykseltään.

Nevoiksi luokitelluista soista suurin osa on Pohjois-Suomessa. Murteissa puutonta suota tai suoniittyä tarkoittava *neva* ei kuitenkaan varsinaisesti kuulu pohjoiseen suosanastoon. Rovaniemeltä ja Alatorniolta on yksittäisiä tietoja, joista jälkimmäisen tiedon mukaan *neva* on märkä luonnonniitty: »*Jos on satheinen kesä, niin son seisova vesi nevassa*» (SMSA Juhani Aarni 1953). Myös jotkin paikat on nimetty nevoiksi, kuten Sallassa oleva *Riivikonneva*. *Neva* on yleinen etenkin Pohjanmaalla, Keski-Suomessa ja Satakunnan pohjoisosissa. Sana tunnetaan myös suomen läheisissä sukukielissä karjalassa ja virossa, mahdollisesti myös vepsässä (SSA 2 1995).

SOISTUVAT PAIKAT JA SUONSILMÄT

Aro on siitä mielenkiintoinen maastotermi, että se tarkoittaa murteittain tyypeiltään varsin vastakkaisia maastonkohtia. Pohjois-Suomessa, Kainuussa, Pohjanmaalla sekä laajalti Lounais-Suomessa ja Hämeessä *aron* merkitys on 'ympäristöään alempana oleva, ajoittain tai jatkuvasti vetinen, tavallisesti savipohjainen maa-alue tai maaston kohta'. Esimerkiksi Alatorniolla »*arolla kasvava luhtaa ja son hyvin märkää*» ja Kemissä »*aro on aukiaa suota, semmosia notkoja*.» Hämeessä ja Satakunnassa *arolla* ymmärretään myös kuivaa, huonokasvuista maata, mikä merkitys on yksinomainen melko laajalti Keski- ja Itä-Suomessa. Kirjakielinen merkitys 'kuiva tasankomaa, steppi' on peräisin 1800-luvun jälkipuoliskolta; vanhin tieto on Gustaf Eurénin suomalais–ruotsalaisesta sanakirjasta vuodelta 1860. Sukukielissä sana tarkoittaa sekä kuivaa että kosteaa maastonkohtaa: karjalassa vetelää heinämaata, tuoretta notkelmaa kankaalla tai matalaa ja kortteista joenlahtea, virossa hedelmällistä, kuivaa maata tai niittyä, mansissa (eli vogulissa) joenuomaa ja hantissa (eli ostjakissa) järveksi muuttunutta vanhaa joenuomaa tai ruohoista lamparettia. Suomalais-ugrilaisista kielistä sana on lainautunut suomenruotsin, baltiansaksan ja venäjän murteisiin (SMS 1 1985, SSA 1 1992).

Kosteiden maastonkohtien nimityksiä on myös *autto*. Se tarkoittaa alavaa, vesiperäistä, tiheämet- säistä korpimaata, kosteaa (metsä)notkelmaa ja

joen tai puron varrella olevaa tulvamaata. Sana on levinnyt Länsipohjaan sekä ainakin Rovaniemelle, Kittilään, Sodankylään ja Inariin. Autto on usein reheväkasvuista: »*Ko kuusta taajaan kasuaa ja siellä ov vettä, vesikuoppia ja sitten heinäa kasuaa kortetta raatetta ja se haisee hyväle ko siellä on hajuheinää*» (NA Kolari Kirsti-Maija Knuutila 1967). Monesti sieltä on tehtykin heinäa. Toisaalta on myös tietoja, joiden mukaan puu ei kuitenkaan kasva siellä hyvin: »*Ei siin ole mettää eikä se ole aivav vuomakhaam mutta siin ov vaan semmosia että se on huono kulkea, se on niim märkä*» (NA Pajala Eira Söderholm 1986). Sodankylässäkin *autto* on »*oikeen huonoa korpia*» (NA Eero Kiviniemi 1960). Samoja merkityksiä on sanalla *auhto*, jota on käytetty ainakin Sodankylässä ja Ruotsin Länsipohjassa (SMSA 1 1985). Myös karjalan kielessä tunnetaan *autto* ja *auhto*, jotka tarkoittavat maaperästä puhuttaessa pehmeää ja suopohjaista. Sana on mahdollisesti lainaa saamen kielestä (vrt. pohjoissaamen murteiden *avččo*), jossa sen vastine tarkoittaa kosteaa, tiheikköistä laaksoa tai metsäistä suota (SSA 1 1992).

Hete on tunnettu suomen murteissa Pohjois-Karjalassa, Savossa ympäristöineen, Kainuussa, Pohjanmaan pohjoisosissa sekä Pohjois-Suomessa. Toisaalta sillä tarkoitetaan suonsilmäkettä, upottavaa kohtaa suossa tai lammen partaalla, vesiperäistä maastonkohtaa, toisaalta lähettä. Tervolassa varoitellaan: »*Pittää kulkia varovasti hetheiselä suola*.» Vesiperäistä maastonkohtaa, suota tai paikkaa, jossa on paljon lähteitä voidaan kutsua myös *heteiköksi*. Karjalan kielen *hete* on upottava suo (SMSA 3 1992, SSA 1 1992).

Harvinainen, lähinnä Enontekiön seudulla tunnettu *kuotko* on soinen notkelma. L. I. Itkosen muistiinpanon mukaan »*kuotko on semmonen roistomaa, märkä, risukko, jot ei ihminen kulje*». Sanaa käytetään hänen mukaansa varsinkin yhdysanoissa *kurukuotko*, *kursukuotko*, mistä voitaisiin päätellä, että se tarkoittaa kapeahkoa, märkää vaikeasti kuljettavaa notkomaata (SMSA 1914–1926). Tornion Latvajärvellä on *Kuotkonlaakso*, ja *kuotkon* sanotaan merkitsevän siellä niin ikään alavaa rämeikköä (NA Eeva Hietala 1978–1979). Tähän yhteyteen kuuluu myös *kuotkua*, jota tavataan Pohjois-Pohjanmaan paikannimissä sekä karjalan kielen kapeaa niemen kannasta tarkoittavat *kuotkuo*, *kuotkut*, *kuotkuva*. *Kuotko* on lainaa saamesta (vrt. pohjoissaamen *guot'ko*), jossa sen mer-

kitys on 'kapea maakaista kahden järven tai jängän välillä' (SSA 1 1992).

SUOMÄTTÄÄT JA -KANNAKSET

Pohjoisen soiden mättäillä on ainakin kaksi erikoisnimitystä, *palsa* ja *pounu*. Näistä *palsa* on yksi kansainvälistyneimmistä saamen kielestä lähtöisin olevista sanoista. Tämä Länsipohjan murteisiin saamesta lainattu sana, joka tarkoittaa pohjoisille suoalueille ominaista roudan synnyttämää turvemätästä, on luonnontieteellisten tekstien kautta levinnyt moniin kieliin. Esimerkiksi englannissa, saksassa ja ranskassa *palsa* merkitsee lämpöä eristävää turvemätästä. Samasta saamen sanasta, ilmeisesti suomen välittämänä, on lainattu ruotsin *pals* 'turvemätäs' (SSA 2 1995).

Laajalti koko Lapissa, aivan itäisintä osaa lukuun ottamatta, tunnettu isoa jänkämätästä tarkoittava *pounu* on niin ikään lainaa saamesta (vrt. pohjoissaamen *bovdna*). Sanalla on paikoin murteissa myös laajempi merkitys: »*Pounu* on myös mätästä laajempi jängällä oleva sen pinnasta kohoava turvemuodostuma, usein pitkäkin suikale, jollaiset perättäisinä muodostavat ikään kuin mutkittelevan sillan, »kaarron», jängän yli» (Inari I. Itkonen 1908–1912). *Pounikko* tarkoittaa toisaalta suolla olevaa mättäikköä, toisaalta mättäikköistä suota. Kittilässä tiedetään, että »*sielä niiton hyviä hilla-pounikoja Juontiovaaran ympärillä*» (Jalmari Tammela 1965) ja Pellossa »*pounikko on raskah kulkea pitemphään*» (Marja-Terttu Forsström 1961). Sana tunnetaan niin ikään karjalan kielessä (SMSA, SSA 2 1995). *Pounikkoa* käytetään myös suotyypiterminä.

Pohjoiseen suosanastoon kuuluu lisäksi joukko sanoja, joilla kuvataan suohon tai sen välittömään yhteyteen kuuluvia ympäristöään kuivempia ja korkeampia maastonkohtia, kuten soiden keskellä kulkevia kannaksia tai harjanteita. Tällainen termi on esimerkiksi *kaarto*, joka tarkoittaa murteissa joko soiden keskellä olevaa pitkänomaista, kapeaa kangasta tai harjannetta tai sitten mätäsjo-noa suossa. *Kaarto* on tietenkin ollut ennen kaikkea kulkuväylä soita tai muita kosteita maita ylittäessä, kuten Kemijärveltä oleva tieto osoittaa: »*kaarto on nuin pari metriä levviä kohta aavalla, jota myöten lehemäkin voivat kulukia yli hyllyvän aavan*» (SMSA Kari Toiviainen 1963). *Kaarto*

tunnetaan paitsi Peräpohjolassa myös melko laajalti keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla on muutama muukin *kaartoa* äänteellisesti ja merkityksellisesti lähellä oleva sana: *kaara*, *kaaro*, *kaarta* ja *kaarrake*. Nämä kaikki kuuluvat ilmeisesti etymologisesti yhteen saamesta lainatun, samaa tarkoittavan sanan *kaarko* kanssa, joka on käytössä Kittilässä, Sodankylässä ja Rovaniemellä. Saamen sana (vrt. pohjoissaamen *gárggu*) on lainattu Länsipohjan murteisiin myös asussa *karkko*, jonka päämerkitys on 'karikkoinen niemi; kivikko'. Saamessa sana tarkoittaaakin mm. sekä kivikkorantaa, (vedenalaista) karia että kahden suon välistä harjannetta. *Kaarto*-sanan *kaarkoa* laajempi levikki suomen murteissa voisi osaksi selittyä siitä, että *kaarto* on assosioitunut yleisesti tuttuun verbiin *kaartaa*, josta johdettu deverbaalisubstantiivi se voisi muodollisesti ollakin. Yhdistämiseen viittaa se, että *kaartojen* selitetään usein kulkevan kaarrellen ja mutkitellen pitkin soita tai sitten kaartavan ja ympäröivän kosteita maita (Aapala 1992; SSA 1 1992).

Suolla olevaa harjannetta tai metsäsaareketta tarkoittavan *saajon* alkuperää ei ole toistaiseksi pystytty selvittämään. Sana tunnetaan Ruotsin Länsipohjassa puhuttavissa suomen murteissa ja Suomen Lapissa itäisintä osaa lukuun ottamatta (SMSA). Seuraava esimerkki on Kolarista: »*Vuomala jos on sellanen kuiva maa siinom puita kanssa, sitä sanotaan saajoksi son sellanen saareke*» (NA Kirsti-Maija Knuutila 1967). Levikki viittaa siihen, että sana voisi olla lainaa saamesta, mutta toistaiseksi ei saamelaiskielistä ole osoitettu mitään sopivaa lähtömuotoa. Paikannimissä *saajo* on varsin yleinen etenkin Länsipohjassa. Kolarissa ja Enontekiöllä, harvemmin Inarissa, sana tunnetaan myös asussa *saajio* (NA, SMSA).

Lopuksi voidaan mainita vielä saamesta lainattu *tieva* (vrt. pohjoissaamen *dievvá*) (SKES 5 1975), vaikka sen merkitys on yleensä 'hiekkakumpu, harjanne' tai 'töyry'. *Tievoja* sanotaan kuitenkin usein olevan etenkin soilla. Sana on levinnyt Länsipohjan ja Peräpohjan murteisiin muuallakin paitsi itäisimpään osaan (SMSA).

MURRESANOISTA TERMEIKSI

Käsitellyt suosanat voidaan jakaa kolmeen, osittain toistensa kanssa limittäiseen ryhmään, jolloin

osa sanoista voi kuulua useampaan kuin yhteen ryhmään. Sana voi olla yleiskielessä esiintymätön murrekana, yleiskielinen (tai yleiskielistynyt) sana, tai se voi olla suotieteessä käytettävä termi, jolloin se useimmiten on myös sekä yleiskielinen että murteellinen sana.

Pelkästään murteissa esiintyviin sanoihin kuuluvat *autto*, *kuotko*, *riipi* ja *vuotso*. Tähän ryhmään voidaan lisätä myös *kaarto*, *pounu*, *pounikko*, *saajo*, *tieva* ja *vuoma*, jotka tosin on otettu mukaan Nykysuomen sanakirjaan (1951–1961); näistä *kaarto*, *saajo* ja *tieva* on merkitty kansanomaisiksi (lyhenne »kans.»). Suomen kielen perussanakirjassa (1990–1994) niitä ei enää ole, mutta tämän sanakirjan tarkoitus onkin kuvata vain nykykielen keskeisin sanasto. Myös *arolla* ja osin *letolla* on murteissa toinen merkitys kuin kirjakielessä. Murteellisina voidaan tavallaan pitää vielä niitä muutamaa sanaa, jotka kirjallisuuden välityksellä ovat levinneet yleiskieleen (*aapa*, *jänkä* ja *palsa*). Yleiskieleen kuuluvat *hete*, *letto*, *neva*, *rimpi* ja *räme*, mutta nämäkin ovat samalla myös murteisiin kuuluvia sanoja. Suotieteessä termeinä käytettäviä ovat *aapa*, *letto*, *neva*, *palsa*, *pounikko*, *rimpi* ja *räme*. Sana voi siis samanaikaisesti olla murretta ja yleiskieltä: jotkin sanan merkitykset voivat olla vain murteellisia ja toiset taas pelkästään kirjakielisiä (vrt. *aro*; ks. esim. Tuomi 1989).

Monet käsitellyistä suosanoista ovat osin suppeahkosta levikistään huolimatta kuitenkin siinä määrin kieleen vakiintuneita, että ne esiintyvät jo 1700- ja 1800-lukujen suomen kielen sanakirjoissa. Vakiintumisen merkinä voidaan pitää myös sitä, että niiden avulla on muodostettu uusia lajinniminä käytettäviä yhdyssanoja. Näitä ovat esimerkiksi *aapasara* (*Carex rotundata*), *aapavilla* (*Eriophorum russeolum* subsp. *rufescens*) ja *aaparahkasammal* (*Sphagnum lindbergii*) sekä *jänkäsirriäinen* (*Limicola falcinellus*) ja *jänkäkurrppa* (*Lymnocryptes minimus*).

Esiintyvätkö kyseiset murre sanat sitten samoilla alueilla kuin esimerkiksi vastaavat suotyypit? Kuvasta 1 nähdään, että aapasuoalue on laajempi kuin sanan *aapa* levikki murteissa. *Palsasta* on murretietoja suomen kielen alueelta vain Enontekiöltä ja Ruotsin puolelta Vittangista; saamessa sana sen sijaan on yleinen. *Palsoja* esiintyykin Suomen puolella vain Utsjoen ja Enontekiön alueilla. *Pounikko*-sanan murrelevikki ulottuu miltei koko Lapin läänin alueelle, lähinnä Salla

jää ulkopuolelle. Suotieteilijöiden *pounikoksi* nimeämän suotyypin esiintymisalue ei sen sijaan ole aivan näin laaja. *Letto* on sanana käytössä melko laajalti pohjoisessakin, mutta yleinen se on etenkin Hämeessä, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla. Suotieteen terminä, samoin kuin kirjakielessäkin, *letolla* on kuitenkin suppeampi merkitys kuin murteissa. Tästä johtuvat erot levikeissä: suotieteen letoiksi määrittelemiä soita on kaikkialla maassa, mutta vain kalkkialueilla. Etupäässä Pohjois-Satakunnan ja Pohjanmaan murteista tuttua *nevaa* ei juuri pohjoisen kansankielessä käytetä, vaikka suotieteen nevoista suurin osa onkin Pohjois-Suomessa.

Edellä mainittuja tapauksia voidaan pitää esimerkkeinä siitä, miten jollakin käsitteellä tai tarkoitteella, tässä tapauksessa siis esimerkiksi etenkin Pohjois-Suomessa esiintyvillä suotyypeillä, ei ole ollut nimitystä yleiskielessä. Tällöin on jouduttu turvautumaan murteisiin, joissa yleensä onkin ollut tarjolla sopiva erikoissana (ks. esim. Tuomi 1989).

KIITOKSET

FT Maija Länsimäki Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta teki käsikirjoitukseen huomioonotettuja parannusehdotuksia. Murre sanojen levikkikartat on Kirsti Aapalan kokoomien tietojen pohjalta tehnyt FK Anneli Hänninen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta.

KIRJALLISUUS

- Aapala, Kirsti 1992. Maankohoumien nimitykset Paulaharjun Suomen Lapissa. Suomen kielen sivulaudaturtyö. Turun yliopisto. Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen. 104 s., 3 liites., 42 karttaa.
- Itkonen, T. 1980. Suomessa puhutun suomen juuret. *Tiede* 2000 2: 5–10.
- Leskinen, H. 1981. Suomen murteiden historiaa 3. Jyväskylän yliopiston Suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 28. Jyväskylä.
- NA = Nimiarkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Nykysuomen sanakirja 1–6. 1951–1961. Porvoo.
- Ruuhijärvi, R. 1988. Suokasvillisuus. Teoksessa: Alalammi, P. (toim.). Suomen Kartasto, Vihko 141–143. Elävä luonto, luonnonsuojelu. Maanmittaushallitus, Suomen Maantieteellinen Seura.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–6. 1955–1978. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki.

SMS = Suomen murteiden sanakirja 1–4. *a-iätös*. 1985–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki.

SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.

SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1, 2. *A–P*. 1992, 1995. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskes-

kuksen toimituksia 62. Jyväskylä.

Suomen kielen perussanakirja 1–3. 1990–1994. Helsinki.

Tuomi, T. 1973. Älä letolle mene! Erään maastotermin taustaa. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 72: 434–451. Helsinki.

Tuomi, T. 1989. Yleiskielemme murrepohjainen sanasto. Teoksessa: Vesikansa, J. (toim.). *Nyky-suomen sanavarat*. s. 28–56. Juva.

SUMMARY

Mire words in the dialects of northern Finland

The long relationship between the indigenous Sami people and the Finnish settlers is reflected in the dialects of northern Finland. Several Sami words, especially those describing nature, have been adopted to northern dialects and from there to the standard Finnish language and some even to international use. Mire words *aapa*, *jänkä*, *vuoma*, *vuotso*, *kuotko*, *palsa*, *pounu*, *kaarto*, and probably *autto*, are loans from the Sami language.

The general word for mire, *suo*, used in other parts of the country, is only rarely used in the northern dialects. Instead, different types of mires and the morphological and topographical features in mires, have been given their own names.

Aapa is one of the few Finnish words used in the international mire terminology. In the northern dialects *aapa* means a large, treeless mire. In the international mire terminology *aapa* mire is a boreal, minerotrophic mire complex with parallel rows of hummocks (strings) and depressions (flarks) lying at right-angles to the general slope of the mire. Another international Finnish word is *palsa*, which has the same meaning both in the dialects and in mire terminology: a raised mound of peat with a frozen, permafrost, core. In Finnish

dialects *palsa* is known only in the northernmost Lapland, where *palsas* actually occur.

Jänkä is a general word for mire, used for several different types of mires; e.g. for pine mires as well as open mires. *Vuoma* is used for large, open mires. In the eastern and northern Lapland, a long, narrow mire is called *vuotso*. The word *rimpi* is used both for treeless, very wet mires and for a single flark in mire.

Aro is an interesting word, which in some northern dialects means ‘a lowland area, which is either occasionally or continually wet’, but in standard language means just the opposite ‘a dry steppe’. *Autto* is another word which is used for lowland wet areas. Other meanings for *autto* are a paludified area in forest or an alluvial forest by rivers and brooks. *Kuotko* is a loan word from Sami, meaning in dialects a paludified small hollow.

In addition to *palsa*, *pounu* is another word in northern dialects, which is used for large hummocks in mires. *Kaarto* is used either for a row of hummocks in mire or for a long, narrow, mineral soil ridge in the middle of the mire. Another word for a mineral soil island or ridge in the middle of the mire is *saajo*.

Received 2.10.1996, accepted 2.11.1996